

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.27>

КОНЦЕПЦІЯ ЯДЕРНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Українець М.П.,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
за спеціальністю 081 Право, конституційне право; муніципальне право
Національного університету «Острозька академія»

Українець М.П. Концепція ядерного суверенітету держави в умовах глобалізації.

У статті досліджено концепцію ядерного суверенітету держави як складової державного суверенітету, специфічного елементу правової системи та новітнього виміру її суверенних прав в умовах глобалізації та загострення міжнародних конфліктів.

Увагу акцентовано на сучасних викликах, що постали перед Україною у зв'язку з тривалою збройною агресією російської федерації та неефективністю міжнародних гарантій безпеки, зокрема положень Будапештського меморандуму.

На прикладі України розкрито значення ядерного суверенітету держави, наслідки відмови від нього та втрати, а також підстави для перегляду власної політики щодо ядерного роззброєння. Проаналізовано можливість поновлення ядерного статусу, декларативного проголошення ядерного суверенітету, у тому числі без негайного відновлення арсеналу, що могло б посилити міжнародну позицію України, надати їй додаткові політичні важелі та створити новий формат безпекових гарантій.

Здійснено аналіз базових теоретичних підходів до розуміння державного та військового суверенітету, а також місця суверенних прав держави на ядерний статус.

Розглянуто ядерну зброю не лише як інструмент збройного протистояння, яка, попри суперечність нормам гуманітарного права та моральним принципам, залишається фактором міжнародної політики, що забезпечує державам — членам ядерного клубу особливий статус і додаткові гарантії їхнього суверенітету.

Обґрунтовано, що ядерний суверенітет може розглядатися як самостійний елемент державного суверенітету, який посилює стратегічну автономію, міжнародну суб'єктність та потенціал політики стримування.

Враховано позицію Міжнародного суду ООН щодо законності застосування ядерної зброї, норми Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, а також фактичну нерівність держав, поділених на ядерний клуб та решту міжнародної спільноти.

Зроблено висновок, що ядерний статус може розглядатися не лише як воєнна, але й як політична та стратегічна категорія, яка як самостійний елемент державного суверенітету здатна істотно впливати на архітектуру міжнародної безпеки й визначати майбутнє України як суверенної держави.

Ключові слова: державний суверенітет, військовий суверенітет, ядерний суверенітет, національна безпека, Будапештський меморандум, конституційне право.

Ukrainets M.P. The concept of state nuclear sovereignty in the context of globalization.

The article examines the concept of nuclear sovereignty as a component of state sovereignty, a specific element of the legal system, and a new dimension of sovereign rights in the context of globalization and the intensification of international conflicts.

Particular attention is given to the contemporary challenges facing Ukraine in connection with the ongoing armed aggression of the Russian Federation and the ineffectiveness of international security guarantees, in particular the provisions of the Budapest Memorandum.

Using Ukraine as a case study, the article highlights the significance of "nuclear sovereignty," the consequences of renouncing it and the resulting losses, as well as the grounds for reconsidering Ukraine's policy on nuclear disarmament.

The possibility of restoring "nuclear status" through a declarative proclamation of "nuclear sovereignty," even without the immediate reconstruction of an arsenal, is analyzed. Such a step could strengthen Ukraine's international position, provide additional political leverage, and create a new framework of security guarantees.

The article considers fundamental theoretical approaches to understanding state and military sovereignty, as well as the place of a state's sovereign right to nuclear status.

Nuclear weapons are viewed not only as instruments of armed confrontation, which, despite their inconsistency with humanitarian law and moral principles, remain a factor of international politics, granting members of the "nuclear club" a special status and additional guarantees of sovereignty.

It is argued that "nuclear sovereignty" can be regarded as an independent element of state sovereignty that enhances strategic autonomy, international subjectivity, and deterrence capacity.

The position of the International Court of Justice on the legality of nuclear weapons use is taken into account, along with the provisions of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons and the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, as well as the de facto inequality between states divided into the "nuclear club" and the rest of the international community.

The conclusion is drawn that "nuclear status" should be regarded not only as a military, but also as a political and strategic category, which, as a distinct element of state sovereignty, can significantly influence the architecture of international security and determine the future of Ukraine as a sovereign state.

Key words: state sovereignty, military sovereignty, nuclear sovereignty, national security, Budapest Memorandum, constitutional law.

Постановка питання. Концепція ядерного суверенітету посідає особливе місце у міжнародних відносинах. Вона стосується права держави володіти ядерними технологіями чи зброєю, а також визначати власну політику в цій сфері. Чи може ядерний статус бути гарантом державного суверенітету?

Зброя масового знищення, безсумнівно, перебуває поза нормами моралі, гуманності, дисонує з основоположними засадами природного права та заборонена до використання.

Сам факт існування ядерного озброєння як зброї масового знищення, породжує когнітивний супротив щодо легітимності, а можливість застосування оцінюється як найвищий акт агресії. Водночас прямої заборони ядерної зброї як такої міжнародне законодавство не містить. Зазначене дискусійне питання має просту відповідь. Ядерна зброя вже винайдена людством. Цей незмінний факт вказує, що такий вид озброєння існує і питання лише у чиїх руках він знаходиться.

Стан речей такий, що дев'ять країн, які володіють ядерною зброєю, так званий «ядерний клуб» знаходяться у «привілейованому становищі» перед іншими, маючи додаткову гарантію їх суверенітету як окремо так і в сукупності. Кожна з держав усвідомлює наслідки її використання, в результаті чого виникла концепція взаємного гарантованого знищення між країнами, які володіють цією зброєю. За відомим висловом «мета виправдовує засоби», інструмент ядерного стримування знайшов широке використання як засіб деескалації зовнішніх конфліктів та переконливим аргументом у дипломатичних переговорах.

Актуальність теми пов'язана з ризиком блокування євроатлантичного курсу, закріпленого Конституцією України. Де-факто цього не відбулося, водночас США та наявне керівництво НАТО публічно заперечує можливість прийняття України до даної міжнародної військово-політичної організації. Жоден з учасників НАТО не погодиться з протистоянням та розколу у цій безкомпромісній позиції.

З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році політичне та військове керівництво України повторно спрямувало зусилля на ініціюванні захисту від злочинного нападу ядерної держави в рамках гарантій «Будапештського меморандуму».

Сценарій, за яким щодо «підзахисного» здійснює військову агресію сам «гарант», цим міжнародним договором не застережено, як і конкретизації заходів реагування інших учасників чи дієвих захисних механізмів. Індикатором виключно декларативного характеру згаданих гарантій (чи «запевнень») є повна бездіяльність учасників цього міжнародного акту.

Такий поворот зумовив пошук Україною нових безпекових гарантій. Безумовно, очікуваним та бажаним було входження до Організації Північноатлантичного договору з розрахунком на статтю 5 цього Договору. Разом з тим статус-кво свідчить про недосяжність цього безпекового інструменту. Істотно звужує часові рамки очікування активна фаза війни з РФ.

Метою статті є наукове дослідження концепції ядерного суверенітету як засіб забезпечення національної безпеки, збереження державної суб'єктності та реалізації права на самозахист.

У роботі розглядається ядерний статус як новий самостійний вимір державного суверенітету, що включає не лише право володіння або контролю над ядерними технологіями, а й суверенне право на формування ядерної політики, у тому числі на рівні декларативного самопроголошення. Здійснено порівняльний аналіз понять ядерного та військового суверенітету з метою їх чіткого концептуального розмежування.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародно-правових норм, які регулюють розповсюдження, використання та обмеження ядерної зброї, зокрема, правовому тлумаченню Будапештського ме-

морандуму, Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) та консультативному висновку Міжнародного суду ООН щодо правомірності застосування ядерної зброї. Досліджено правові та фактичні підстави для перегляду позиції України щодо ядерного роззброєння, а також легітимність можливого повернення до ядерного статусу або проголошення ядерного суверенітету як елементу безпекової стратегії.

Стан опрацювання проблеми. Серед провідних українських науковців, які досліджують суверенні права та проблематику державного суверенітету в умовах глобалізації, особливо слід виділити Ю.П. Битяка, В.П. Горбуліна, О.В. Скрипнюка, В.О. Чукаєву, Ю.С. Шемшученка та інших, чії роботи відіграють важливу роль у формуванні сучасної концепції державного суверенітету.

Реформування воєнного законодавства України – це один з основних напрямів нормотворчості, щодо якого ведеться публічна дискусія та є досить розкритою темою, як і зміст та сутність військового суверенітету чи суверенітету у військовій сфері, зокрема у праці «Суверенітет держави у військовій сфері в умовах глобалізації» М.В. Єпур визначає військовий суверенітет як «безумовне забезпечення безпеки своїх громадян, суспільства, держави від внутрішнього ворога (тероризму, поширення наркоманії), а також надійний захист своєї держави від зовнішньої воєнної агресії» [6, с. 40].

Ряд дослідників розглядає ядерний суверенітет як інструмент збереження незалежності та державної суб'єктності. Michael Hardt трактує його як форму політичної влади, що тісно переплетена з глобальними структурами капіталу та контролю [12]. У більш нормативному ключі Winston Nagan і Garry Jacobs пропонують переосмислити класичний суверенітет: він не може зводитися лише до права держави на зброю масового знищення, а має враховувати й глобальні колективні інтереси [15]. Історичні дослідження показують, що створення глобального режиму нерозповсюдження супроводжувалося складними переговорами про обмеження суверенітету в ім'я колективної безпеки [16].

Проблема ядерного суверенітету полягає у постійному конфлікті між правом держави на самозахист та глобальним ризиком для людства. У новітніх дослідженнях підкреслюється, що навіть держави, які володіють зброєю, змушені узгоджувати свою політику з міжнародними зобов'язаннями та політичними альянсами [13].

Згідно зі статтею 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [8].

Головною метою забезпечення воєнної безпеки є усунення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці держави у воєнній сфері та створення сприятливих умов для гарантованого захисту її національних інтересів. У міжнародній практиці воєнна безпека передбачає право суверенної держави на самооборону і/або стримування воєнної агресії, допускає можливість застосування державою воєнної сили для захисту власного суверенітету і територіальної цілісності [9, с. 199].

Відповідно до такого розуміння, усе озброєння держави у військовій сфері може за замовчуванням бути віднесено до складових елементів військового суверенітету.

Разом з цим, ядерна зброя має ознаки, не притаманні іншим видам озброєння, в тому числі іншої зброї масового знищення, що дає підстави для переоцінки її значення в контексті загальної концепції державного суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Узагальненою дефініцією правової системи є комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин [1, с. 53–55].

Станом на сьогодні ключовим напрямом нормотворчості в Україні є захист у війні та виконання плану Євроінтеграції. Разом з цим усі прийняті зміни законодавства з лютого 2022 року прямо чи опосередковано стосуються основи її державності – суверенітету у всіх його сферах: політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних, в тому числі оборонній сфері.

Згідно вчень Жана Бодена «чим більше піддається насильству воля людей, тим більш вона не поступлива» [2, с. 67–68]

Воєнна безпека держави – складова національної безпеки, яка визначає стан захищеності національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави від посягань із застосуванням воєнної сили [3; 4; 5, с. 186].

У свою чергу, воєнна безпека держави забезпечується через ще одну сферу державного суверенітету – військовий суверенітет, який виражається як забезпечення безпеки своїх громадян, суспільства, держави від внутрішнього ворога, а також захист держави від зовнішньої воєнної агресії.

Макс Вебер вважає монополію на насильство специфічною функцією держави. У своїй праці «Політика як покликання та професія» Макс Вебер зазначає: «Будь-яка держава заснована на насильстві» [11, с. 173–191].

Відповідні функції у державі покладаються на її збройні сили, які є підпорядкованим державі військовим формуванням, призначеним для захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності країни, а також для відбиття збройної агресії, забезпечення національної безпеки та участі в міжнародних операціях з підтримання миру й безпеки.

Відповідно до ст. 17 Конституції України «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [8, с. 141].

Отже, Збройні Сили України є частиною державного апарату, на який разом з Верховним Головнокомандувачем покладено здійснення військового суверенітету України.

Військова міць держави безпосередньо залежить від практично всіх сфер державного суверенітету. Економічні та соціальні сфери важко переоцінити, як і правильне політичне та військове керівництво в поєднанні з підтримкою міжнародних партнерів.

Цілі використання ядерної зброї в сучасному світі формуються не лише з міркувань воєнної доцільності, але й у ширшому політичному, стратегічному та дипломатичному контексті. Їх умовно можна поділити на військові (нанесення масованого удару по військовим об'єктам, інфраструктурі, силам противника, деморалізувати супротивника або змусити його до капітуляції), політичні (ядерного стримування, попередження агресії з боку інших держав, підвищує вагу держави на міжнародній арені, привілейований статус), стратегічні («Mutual Assured Destruction» — гарантія, що будь-яка ядерна атака буде мати фатальні наслідки і для нападника).

Оцінка згаданих обставин відображена у консультативному висновку Міжнародного суду ООН щодо законності застосування або погрози застосування ядерної зброї, тобто попри те, що погроза ядерною зброєю або її застосування, як правило, суперечить міжнародному гуманітарному праву, не можна зробити висновок, чи буде така погроза або застосування ядерної зброї законною в екстремальних обставинах, коли на карту поставлено саме виживання держави. Суд постановив, що не існує жодного джерела міжнародного права, яке б прямо дозволяло або забороняло погрозу або застосування ядерної зброї, але така погроза або застосування повинні відповідати Статуту ООН і принципам міжнародного гуманітарного права. Суд також дійшов висновку, що існує загальне зобов'язання домагатися ядерного роззброєння [14, с. 226].

З іншого боку, низка держав ратифікували «Договір про нерозповсюдження ядерної зброї» та «Договір про загальну заборону ядерних випробувань» [5 с. 744], у зв'язку з цим «дамоклів меч» розв'язання Третьої світової війни відкинув прагнення наддержав відмови ядерного озброєння на невизначений термін. З точністю навпаки світ спостерігає гонку озброєнь, причиною чи наслідком чого є загострення геополітичних конфліктів на фоні безкарності прямих порушень міжнародних актів, заснованих на атрофованих принципах «сили права», натомість популяризується «право сили».

Реалії сьогодення – це факт того, що закони та звичаї війни (*jus in bello*) стали невід'ємним сучасним елементом міжнародного права. Війна не є правопорушенням, не заборонена жодним спільним міжнародно-правовим актом, а отже, будь-яка держава може воювати проти іншої держави, не порушуючи закону. За таких обставин такий елемент державної правосуб'єктності як ядерний статус набуває нової якості – права участі у «ядерному клубі», а отже певною мірою недоторканості.

За таких умов можна висунути ідею концепції ядерного суверенітету, як безпекового елементу державного суверенітету та правової системи, держави який гарантує стратегічну автономію, підсилює міжнародну суб'єктність держави, дає змогу вести політику стримування.

Питання «ядерного статусу» чи «ядерного суверенітету» та гарантій безпеки особливо значущим є на фоні порушення згаданого «Будапештського меморандуму» про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї стороною та гарантом цієї міжнародної угоди.

Питання про те, чи має право Україна за таких умов денонсувати Будапештський меморандум та повернути «ядерний статус», є предметом численних дискусій з 2014 року та залишається відкритим до сьогодні. Відкритим також залишається питання, чи мала Україна ядерний суверенітет.

Загальновідомим є факт того, що Україна успадкувала третій за розміром ядерний арсенал у світі після розпаду СРСР. Хоча Україна не мала технічного контролю над його застосуванням, де-факто вважала себе ядерною державою в період 1991–1994, проте від самого початку була під тиском США та Росії щодо роззброєння. Урешті Україна відмовилась від ядерної зброї добровільно, на користь згаданих безпекових гарантій.

Сам Будапештський меморандум не передбачає права на повернення ядерного статусу, разом з цим його фактична нікчемність свідчить про відсутність будь-якого сенсу залишатися в рамках означеної угоди.

За такого стану речей існує підґрунтя для юридичної аргументації права України на відновлення ядерного потенціалу, зокрема можливим є звернення з заявою про істотну зміну обставин на під-

ставі статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка передбачає денонсацію у разі докорінних змін (principle of rebus sic stantibus), в тому числі у зв'язку з порушенням добросовісності (pacta sunt servanda) з боку гарантів.

Відповідно до статті X Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року кожний Учасник цього Договору в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з Договору, якщо він вирішить, що пов'язані зі змістом цього Договору виняткові обставини поставили під загрозу найвищі інтереси його країни. Такий вихід є цілком легітимним з міжнародно-правової точки зору.

У заяві «Про без'ядерний статус України» від 24.10.1991 зазначається, що Україна, як одна з правонаступниць колишнього Союзу РСР, додержуватиметься положень Договору між США та СРСР про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 1991 року в частині, що стосується ядерних озброєнь, розташованих на її території. [7]

Отже, питання правонаступництва Україною ядерного суверенітету та відповідного статусу від Союзу РСР залишається дискусійним, разом з цим, не спростованим.

З урахуванням положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року статус «ядерних» легалізовано відносно держав, що володіли ядерною зброєю, які виготовили і підірвали ядерну зброю чи інший ядерний вибуховий пристрій до 1 січня 1967 року.

російська федерація отримала такий статус як правонаступник підписанта та учасника – СРСР, що свідчить про можливість правонаступництва відносно інших суб'єктів такого союзу. Отже, юридичне підґрунття для такого рішення існує.

Якщо умовно ідентифікувати за змістом Будапештського меморандуму ціну договору, яку Україна сплатила в обмін на безтермінові гарантії безпеки, можна оцінити розмір прямих збитків за фактом порушення зобов'язань гарантів та наслідки втрати третього за величиною ядерного арсеналу у світі. Важливим є усвідомлення цих обставин в ході побудови нових безпекових гарантій.

«Претензія» на повернення ядерного статусу не обов'язково повинна передбачати негайне озброєння, придбання ядерних боеголовки чи власного збагачення урану, як елемент досягнення військових цілей. Декларування на міжнародній арені права на ядерний суверенітет навіть з відкладальною умовою на повернення арсеналу, певною мірою наділятиме Україну якостями учасника ядерного клубу, політичної ваги у прийнятті рішень.

Висновки. У результаті дослідження зроблено висновок, що ядерний суверенітет є складовою частиною не лише військового суверенітету держави, але й окремим самостійним елементом державного суверенітету загалом, що має багатовимірну природу – правову, політичну, стратегічну й безпекову. Він може відігравати вирішальну роль у визначенні статусу держави у міжнародній системі, забезпеченні її стратегічної автономії, підвищенні авторитету на міжнародній арені та формуванні механізмів стримування зовнішньої агресії.

Декларативне відновлення ядерного статусу України, навіть без негайного створення чи повернення фізичного арсеналу, може стати інструментом нової дипломатії – засобом підвищення національного тиску у міжнародних перемовинах, способом активізації дискусій щодо нової архітектури гарантій безпеки та правовою позицією у відповідь на порушення зобов'язань гарантів Будапештського меморандуму, створюючи простір для перегляду договорів у рамках принципу rebus sic stantibus (істотна зміна обставин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боден Ж. Шість книг про республіку: хрестоматія «Історія вчень про право і державу» / уклад. і заг. ред. Г.Г. Демиденко. Х.: Право, 2005. 253 с.
2. Воєнна безпека і оборона України: тлумачний словник нормативно-правових та наукових термінів і визначень / ред. Ф.В. Саганюк. К.: Нац. наук.-дослід. центр оборонних технологій і воєн. безпеки України, 2007. 186 с.
3. Воєнна доктрина України (в редакції 2004 р.): Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004. Офіц. вісн. України. 2004. № 24. С. 1586.
4. Довідник з питань міжнародного морського і військового права / упоряд. Г. Варицький, Д. Вінтроп; наук. ред. В. Семенов. Сімферополь: Таврида, 2000. 125 с.
5. Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 / Юрид. енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с. ISBN 966-7492-00-8.
6. Єпур М.В. Суверенітет держави у військовій сфері в умовах глобалізації. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. «Право»*. 2019. Вип. 57. С. 39–42.
7. Заява «Про без'ядерний статус України» / Відом. Верхов. Ради України. 1991. № 1697-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12> – дата звернення: 12.09.2025.

8. Конституція України. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.
9. Оніщенко Н.М. *Правова система: проблеми теорії: монографія*. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 53–55.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України № 121/2021. Офіц. сайт Президента України. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 12.09.2025).
11. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. К.: Основи, 1998. С. 173–191.
12. Hardt M. *Nuclear Sovereignty. Theory and Event*. 2019. Vol. 22, No. 4. DOI: 10.1353/tae.2019.0048 (дата звернення: 12.09.2025).
13. Horovitz L. A US “sole purpose” nuclear policy: Not now, but ever? *Baltic Rim Economies*. 2023. No. 1. URL: https://www.centrumbalticum.org/en/publications/baltic_rim_economies (дата звернення: 12.09.2025).
14. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons - Advisory Opinion of 8 July 1996 – Advisory Opinions [1996] ICJ 3; ICJ Reports 1996, p 226; [1996] ICJ Rep 226 (8 July 1996).
15. Nagan W., Jacobs G. Sovereignty and Nuclear Weapons: The Need for Real Sovereign Authority. *Cadmus Journal*. 2012. Vol. 1, No. 4. URL: <https://motherservice.org/content/sovereignty-and-nuclear-weapons> (дата звернення: 12.09.2025).
16. Popp R., Horovitz L., Wenger A. (eds.). *Negotiating the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Origins of the Nuclear Order*. London: Routledge, 2017. 290 p.